

Ksenia. Sankt Petersburgs älskade dåre

Per-Arne Bodin, Stockholms universitet

S:t Petersburg har två skyddspatroner. Den ena är Alexander Nevskij som på 1200-talet besegrade en svensk korstågsarmé under ledning av Birger Jarl. Han har fått ge namn åt Petersburgs berömda huvudgata Nevskij prospekt. Den andra skyddspatronen har staden fått helt nyligen - en dåre i Kristus - Ksenia av Petersburg. Hon helgonförklarades så sent som 1988 när den ortodoxa kyrkan blev fri från det förtryck som den utsattes för under Sovjettiden. Hon är mycket älskad: hymner författas till henne, de stora poeterna skriver dikter om henne, studenterna vid Petersburgsuniversitetet har satt upp en minnestavla till hennes ära, och hennes grav

på Smolenskij-kyrkogården är en vallfartsplats. Vad är då en dåre i Kristus och hur har en galen kvinna kunnat få en sådan betydelse i vår grannstad i öst?

En provokativ kristendom

Dårar i Kristus var i Bysans och i det gamla Ryssland munkar eller nunnor som istället för att avlägga ett vanligt klosterlöfte bestämde sig för att uppträda som galna. De vistades inte i något kloster utan uppträdde offentligt på gator och torg och i närheten av kyrkorna. Det var, enligt helgonlegenderna, ett slags spel från helgonets sida att genom chockerande och provokativa uttalanden och handlingar förmå syndarna till omvändelse. Deras uppträdande skulle påminna om Kristi ödmjukhet, och det hån som de utsattes för var en motsvarighet till den begäbelse som Kristus fick utstå. Ofta var deras yttranden helt obegripliga och skulle tolkas på samma sätt som profetiorna från oraklet i Delfi eller understundom profeternas handlingar i Gamla Testamentet. I uppträdandet ingick också att deras utseende skulle inge vämjelse; de tvättade sig aldrig, klippte aldrig håret och gick klädda i de sämsta paltor eller på ett egendomligt och uppseendeväckande sätt. Ännu hellre var de så nakna som möjligt. Avkläddheten kontrasterades mot medeltidens och kyrkans påkläddhet. Dessa män och kvinnor uppfattade rent bokstavligt Pauli ord om att de kristna är dårar för Kristi skull. De ifrågasatte förhållandet mellan förnuft och galenskap och många skulle nog i backspegeln uppfatta dem som psykiskt sjuka.

Dåarna var mycket älskade i det gamla Ryssland och många blev också helgonförklarade, samtidigt som de alltid var kontroversiella genom sitt uppträdande. De förhånade urskillningslöst tsaren, de rika köpmännen och prästerna. Dårskapen i Kristus ifrågasätter över- och underordningar, och därför kritiserade dåarna till exempel den institutionaliserade kristendomen. Dåarna bekände en kristendom fjärran från brokadskrudar, skönsjungande körer och guldglänsande ikoner. I det

gamla Ryssland var dårarna i Kristus också en motvikt till den världsliga makten. Det finns många berättelser om hur de tillrättavisade till exempel Ivan den förskräcklige, och Vasilijkatedralen på Röda torget har fått sitt namn från en sådan dåre. Enligt legenden gjorde Vasilij den salige något så oerhört som att hälla ut en bägare vin som Ivan bjudit honom på, en gest som anspelade på Uppenbarelsebokens vredesskålar och som bådade Guds straffdom över den orättfärdige tsaren.

Dessa gestalter spelar också en viktig roll i den ryska skönlitteraturen. Lev Tolstoj ägnade två kapitel i sin roman *Barndomen* åt en skildring av en dåre i Kristus. Dostojevskij kallade ursprungligen huvudpersonen i sin roman *Idioten* just för dåren i Kristus. Även i den postsovjetiska litteraturen är de ett viktigt tema och ett par helt nytkomna och kritikerrosade romaner handlar om dem.

Dårarna är alltid extremt provokativa. De är älskade men de är också ifrågasatta och rent av hatade. Sådana motsatser i inställningen till dem är ett grunddrag i hela företeelsen. Det visar också själva beteckningen. På grekiska kallas de *saloi*, förryckta, på kyrkoslaviska *jurodivye*, snarast missfoster. Som motsats till detta kallas de på kyrkoslaviska även *blazjennye*, de saliga.

Ksenia - kvinnlig dåre i manskläder

Ksenia var alltså en sådan dåre i Kristus. Hon levde så sent som på 1700-talet och var gift med en officer, Andrej Fjodorovitj Petrov, som också var kyrkosångare hos kejsarinnan Elisabeth. När mannen dött kom Ksenia till begravningen klädd i hans uniform och påstod att det var hon och inte han som hade dött. Så började hon ett liv som kringvandrande helig dåre i Petersburg, men i den döde mannens gestalt. Hon var då blott 26 år och hävdade ständigt och för alla att Ksenia hade dött och bad att man skulle fira minnesgudstjänster över henne. Hon gav också bort hela sin egendom. Hennes släktingar försökte genom en rättsprocess hävda att hon var

sinnessjuk, och alltså inte tillräknelig, för att själva kunna lägga beslag på hennes egendom. Den läkare som undersökte henne fann, enligt helgonlegenden, att hon var fullt frisk. Detta är viktigt, då det enligt den heliga dårskapens ideologi skall vara fråga om ett spelat vansinne, inte vad man i det gamla Ryssland kallade för ”naturlig galenskap”.

När mannens uniform var utsliten gick Ksenia i tunna paltor sommar som vinter: antingen i grön kofta och gul kjol eller gul kofta och grön kjol. Hon fortsatte dock att säga att hon var han och svarade bara om man tilltalade henne med makens namn Andrej Fjodorovitj.

Först skrattade petersburgsborna mest åt henne. Sedan blev hon oerhört populär både bland allmänheten och inom överklassen, och det berättades om hennes förutsägelser som slog in och framför allt om hennes helbrägdagörelser. Historierna handlar ofta om att hon vet vad som nyss hänt på en annan plats än där hon befinner sig, alltså fjärrsyn, eller att hon vet vad som skall hända inom den närmaste framtiden. Det gäller då nästan alltid förutsägelser om dödsfall. Vad som också framgår, och som stämmer med dårarnas uppträdande generellt, är att hon inte alltid var stillsam och ödmjuk – det fanns en provokativ och bråkig sida hos henne som bland annat framträdde när någon försökte invända mot hennes förutsägelser, eller när hon blev retad av barnen i staden och i raseri jagade dem med sin käpp i högsta hugg.

De historiker som försökt finna vederhäftiga fakta om Ksenia har sökt förgäves. Inga tidiga skriftliga källor talar om henne. Hennes namn finns inte i kyrkböckerna, ingen har kunnat fastställa hennes födelse- eller dödsår. Vad man vet med säkerhet är att kulten kring hennes grav tog sin början på 1820-talet. En del av fascinationen inför hennes öde förefaller finnas i denna avsaknad av biografiska data.

Grädda blinier

Ksenias popularitet är begriplig med tanke på alla berättelser om mirakel som är förknippade med henne och hennes, till och med med den ryskortodoxa traditionens mått mätt, ovanliga uppenbarelse. Hennes under och handlingar var ofta av praktisk art: om hon tog emot en kringla från en försäljare på gatan skulle han sälja bra den dagen, om hon åkte en bit med en droska skulle droskkusken få många kunder. Hon hjälpte till vid uppförandet av en kyrka genom att i hemlighet mura väggarna under nattetid. Hon var ett storstadshelgon i sitt uppträdande.

Ksenias tal var alltid gåtfullt, vilket också är en viktig del av dårarnas uppträdande över huvud taget. Först när hennes förebud slagit in förstod hennes omgivning vad hon menat. Ofta hade hennes dunkla tal med mat och med kvinnors sysslor att göra. När hon förutsåg kejsarinnan Elisabet död sprang hon omkring på gatorna och ropade: ”Grädda blinier. Grädda blinier; snart skall hela Ryssland grädda blinier!” Blinier är en av de maträtter som serveras under en minnesstund efter en avliden, och det var alltså blinier som hela Ryssland snart skulle få laga. Berättelserna om hur bönerna till Ksenia har hjälpt är också en viktig del av legenden om henne. De botar tandvärk, öroninflammation, benvärk, lungsot.

Ksenia påstås ha förutsagt tre kejsarinnors död liksom också statskuppen 1764 då man försökte återinsätta Ivan VI på tronen istället för Katarina den stora. Under dessa händelser dödades Ivan och redan tre veckor före mordet började Ksenia gråta. Då man frågade henne om orsaken sade hon: "Det är blod, blod, blod! Floderna har fyllts med blod, kanalerna är fulla med blod. Det är blod. Blod." Det är Ksenias nästan expressionistiska kommentar till den våldsamma ryska historien.

Efter andra världskriget förvandlades kapellet under vilket hon ligger begravd till en klagomur för petersburgsborna. Det blev vanligt att man gick dit och skrev ner sina böner till Ksenia på kapellets ytterväggar, alltså som ett slags märklig ortodox klagomur i sovjetisk tid.

Ksenia imiterar i sitt uppträdande stadens andre skyddspatron Alexander Nevskij, men vänder även upp och ner på invanda föreställningar. Alexander var fältherre förknippad med staden Petersburg. Också Ksenia tar på sig rollen som militär, trots att hon är kvinna, då hon går ut på stadens gator i sin mans översteuniform. Hon är stadens beskyddarinna precis som Alexander Nevskij är stadens beskyddare.

Ksenia, genus och kön

Ksenia ifrågasätter förhållandet manligt-kvinnligt, alltså genus och den funktion genus har i samhället, det som idag görs av queerteoretiker. Hon passar in i en modern debatt och det är nog ytterligare en anledning till hennes popularitet idag. Egentligen ändras Ksenias identitet i två steg. Det första steget är när hon tar på sig sin mans kläder och påstår sig vara Andrej. Detta namn är i sig dubbeltydigt. Andrej var inte bara namnet på hennes döde make utan också på den allra mest kända dåren i Bysans, Andrej (det ryska namnet för Andreas) från Blachernaikyrkan, som levde på 900-talet, och var själva urtypen för dårgestalten i den ortodoxa traditionen. Genom att anta namnet Andrej identifierar hon sig inte bara med sin döde man utan tar också upp konkurrensen med den mest kände manlige dåren.

Det förekommer då och då kvinnor som klär sig i manskläder i medeltida helgonlegender, men då är det för att de vill dölja sin identitet och till exempel väljer att bli munkar i munkkloster. Kanske gäller det att undkomma en förföljare, ofta en plågoande till äkta man. Avslöjandet av kvinnans rätta kön kommer oftast som en

övertäckning när hon är död och munkarna skall göra henne färdig och lägga henne i kistan. Men till skillnad från i tidigare helgonlegender vill Ksenia inte dölja sin verkliga könstillhörighet; idén är att hon skall låtsas vara sin man, men ingen – vare sig hon själv eller hennes publik – tror på detta. Att hon sedan, och det är det andra steget i hennes förvandling, ytterligare en gång förändrar sin könsidentitet genom att behålla mannens namn samtidigt som hon åter klär sig i kvinnokläder fokuserar hela berättelsen om Ksenia på frågan om genus och upphävandet av genus men i ett kristet ortodox perspektiv. Berättelsen om Ksenia handlar i högsta grad om genus som en social konstruktion.

Ksenia och hennes uppträdande är alltså en del av den ryska ortodoxa traditionen. En spegling av hennes dårskap möter vi i en ännu mera egendomlig berättelse. Den handlar om ett helgon nästan samtida med oss själva, biskopen Johannes av Uljanovsk, som dog så sent som 1968. Enligt de fromma berättelserna om honom klädde han sig i kvinnounderkläder och damskor och förklarade detta med att han gjorde det i Ksenias efterföljd och för att efterlikna en abbedissa som betytt mycket för hans andliga utveckling. Ett uppträdande som många kristna i väst skulle uppfatta som sjukligt och syndigt kan alltså här i en annan kulturtradition få en helt annan tolkning.

Ksenias ombyte till manskläder och mansnamn låter sig alltså tolkas på olika sätt. För de kientrogna i hennes omgivning innebar det att hon hade blivit vansinnig av sorg efter makens död. För den icke-troende och för västerlänningen framstår det som ett sexuellt betingat transvestitbeteende. I ett ortodox kristet dårperspektiv är det en chockerande handling bland andra, som dårar utför för att skaka om sin omgivning. För kulturvetaren är omklädningen en del av en tvärtomkultur i protest mot den hierarkiska kulturen i samhälle och kyrka. För

queerteoretikern ifrågasätter Ksenias uppträdande genus, genushierarkier och normalitet. För den kristne innebär Ksenias beteende framför allt ett upphävande av könsskillnader, och ett uppfyllande av det ideal i Gudsriket som uttrycks av Paulus i Galaterbrevets tredje kapitel: "Nu är ingen längre jude eller grek, slav eller fri, man eller kvinna. Alla är ni ett i Jesus Kristus".

Vad som i vår tids västeuropeiska kultur direkt skulle uppfattas som ett uttryck för en sexuell läggning kan alltså i en annan kultur uttrycka ett helighetsideal, på samma sätt som andra Kristusdårars nakenhet förvandlas från det skamliga till det sakrala.

Ksenias och för övrigt även andra Kristusdårars enorma popularitet i Ryssland idag visar på en för den ryska kulturen inneboende tendens att ifrågasätta förnuftet och förnuftets räckvidd - något som har sin motsvarighet i ifrågasättandet av förnuftets gränser – och alla gränser – i hela den nutida västerländska kulturen. Berättelsen om Ksenia visar också hur en rysk kvinna försöker finna sätt att förhålla sig till makten, den världsliga likväl som den kyrkliga, och själv på detta märkliga sätt ta för sig av denna makt. Därför åtnjuter Ksenia lika stor popularitet hos ryska gummor som hos studenter och ryska kulturteoretiker idag.